

مقدمه ای بر تشیع، تاریخچه و عقیده شیعه دوازده امامی

پدیدآورده (ها) : ارجمند، سعید امیر

ادبیات و زبانها :: ایران نامه :: پاییز 1366 - شماره 21

از 149 تا 152

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/353468>

دانلود شده توسط : رسول جعفریان

تاریخ دانلود : 02/05/1397

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [فوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

www.noormags.ir

یادداشتها:

۱ - کاملترین کتابی که تا کنون در این باب نوشته شده و جمیع مباحث تاریخ سیاسی و ادبی عهد صفوی را در ارتباط با ظهور شمر سبک هندی دقیقاً بررسی کرده و مشخصات سبک مزبور را بتفصیل تمام برشمرده و شرح احوال و آثار شاعران منسوب بدین مکتب را ارائه کرده است، کتاب تاریخ ادبیات در ایران است تألیف استاد دکتر ذبیح‌الله صفا، جلد ۵/ بخش یکم، تهران ۱۳۶۲/ بهرۀ دوم، و جلد ۵/ بخش دوم، تهران ۱۳۶۴، یعنی رویبهرفته نزدیک به یک هزار صفحه (۴۴۳ - ۱۴۲۰).

سعید امیر ارجمند

مقدمه‌ای بر تشیع، تاریخچه و عقیده شیعه دوازده امامی. *An Introduction to Shi'i Islam. The History and Doctrine of Twelver Shi'ism*, نوشته: مژگان مومن
 ناشر: جورج رونالد، آکسفورد، ۱۹۸۵
 توزیع: توسط انتشارات دانشگاه یل
 ۳۹۷ صفحه
 By Moojan Momen,
 Oxford: George Ronald, 1985.
 pp. 397, notes and index,
 (Distributed by Yale University Press)

مرکز تحقیقات کامیونر علوم اسلامی

کتاب مورد بررسی مقدمه‌ای است کلی بر تشیع از ابتدا تا عصر حاضر در ایران و سایر کشورهای دنیا، و اولین کتابی است که تصویر جامعی از اعتقادات و رسوم مذهبی شیعه و بخصوص از تاریخ تشیع در کلیه ممالک اسلامی ارائه می‌نماید. این کتاب حاوی مطالب بسیار جالبی درباره شیعیان شبه قاره هندوستان و بلاد شام (سوریه و لبنان فعلی) می‌باشد و در مورد شیعیان سایر کشورها نیز اطلاعات جالبی بدست می‌دهد، مثلاً این که علویان حدود ۱۵٪ جمعیت ترکیه را تشکیل می‌دهند. مع الوصف مهمترین قسمت این کتاب فصول تاریخی آن است که عبارت باشد از نیمه اول کتاب و فصل دهم آن. علاوه بر متن کتاب، اطلاعات مبسوط آن در جداول و نقشه‌ها و ضمائم مفیدی خلاصه شده‌اند. در قسمت تاریخی کتاب، دکتر مومن سیر اعتقادات و رسوم مذهبی و تشکیلات سیاسی و اجتماعی فرق و دول شیعه در اعصار مختلف را در چهارچوبه تاریخی کلی قرار می‌دهد. دو نتیجه مهم حاصل از این روش، یکی، روشن نمودن رابطه بین اعتقادات مذهبی و شرایط سیاسی و اجتماعی شیعیان می‌باشد، دومی، ترسیم تصویری کلی از سیر تکاملی تشیع اثنی عشری. همان طور که نویسنده در ابتدا مرقوم می‌دارد مستشرقین

در مطالعات اسلامی به تشیع خیلی کمتر از سایر موضوعات توجه کرده‌اند. کما این که در مقایسه با دهها و بلکه صدها کتاب کلی درباره اسلام و تاریخ اسلام (در واقع اسلام سنی) مقدمه تاریخی مهمی درباره تشیع نوشته نشده. اقدام مؤمن به تنظیم چنین مقدمه‌ای بسیاری مطالب را از دیدگاه جدیدی نشان می‌دهد. من باب مثال در مورد اعتقاد شیعیان به عصمت ائمه، عواقب صغر سن امام نهم و امام دهم، برای این عقیده که از دوسه نسل قبل از آن رواج پیدا کرده بود اهمیت خاصی می‌یابد، همچنین عواقب مرگ غیر مترقبه اسمعیل که امام جعفر صادق او را جانشین خود شناخته بود برای عقیده شیعیان به «نص» در تعیین امام توسط امام قبل (ص ۴۲ - ۴۳، ۵۵، ۱۵۷). یا این که در بررسی نشو و توسعه مراکز علمی شیعه توجه خواننده به نقش تاریخی سلسله‌های سلاطین شیعه مانند آل بویه (در بغداد و عراق عرب) حمدانیان (در حلب و بلاد شام) یا امرای شیعه مذهب محلی مسانند سرداسیان (در حلب) یا مسزادیان که در سالهای آخر قرن پنجم هجری/سالهای اول قرن دوازدهم میلادی حله را بنا نمودند جلب می‌شود. در تصویر کلی سه قرن اول شیعه، مؤمن متذکر می‌شود که اکثریت فرق شیعه در این دوره غالی بوده‌اند (ص ۶۹ - ۷۵). این گفته صحیح است، ولی تعبیر مؤمن از آن خالی از اشکال نیست. مؤمن این حقیقت را که شیعه امامیه اثنی عشریه در بین کلیه فرق شیعه اقلیت معدودی بوده‌اند با اهمیت غلو در عقاید امامیه اشتباه می‌کند. نتیجه به جمع آوری احادیث و اخبار و شروع فقه شیعه توجهی نمی‌نماید. اخباریون قم در قرون اول مثل کلینی و ابن بابویه تقریباً از قلم افتاده‌اند. مؤمن معتقد است انقلاب فکری زمان آل بویه این تشیع غالی را دگرگونه نمود و امامیه اثنی عشریه به فرقه‌ای معتدل بدل گردیدند. البته منکر انقلاب فکری تشیع در تحت نفوذ معتزله بر علمای بزرگ این دوره یعنی شیخ مفید، سید مرتضی و شیخ طوسی نباید و نمی‌توان شد، ولی در عین حال باید در نظر داشت که این تحول با تداوم معتناهی همراه بوده است. عامل اصلی این تداوم اخبار جمع آوری شده بوسیله محدثین قم بوده که از طریق کلینی و ابن بابویه که صاحب دو کتاب از کتب اربعه امامیه می‌باشند جزو میراث شیعه و ریشه بسیاری از تحولات بعدی گردیده‌اند. تغییرات مهمی که در صفحه ۷۷ ذکر شده‌اند صرفاً در مباحث کلامی می‌باشند نه در مباحث فقهی. البته اصول فقه شیعه هم از همین دوره است ولی در منابع فقهی که عبارت از اخبار و احادیث ائمه باشند کتب کلینی و ابن بابویه بقوت خود باقی مانده‌اند.

یکی از مباحث جالب این کتاب تغییر مراکز علمی شیعه در ادوار مختلف است: از

کوفه به قم در چهار قرن اول (چنان که ذکر شد به قم توجه چندانی نمی شود. اهمیت این مرکز در قرون سوم و چهارم محتاج تأمل بیشتری است)، بغداد در قرون چهارم و پنجم، اهمیت یافتن حلب و در عین حال گسترش مراکز علمی در ری و قم و قزوین و سبزوار در قرن ششم (عصر سلاجقه)، حله در قرون هفتم و هشتم، جبل عامل در قرون هشتم و نهم، اصفهان در قرن یازدهم (مؤمن نکات جالبی را در نقش ملا عبدالله شوشتری (متوفی بسال ۱۲۰۱) در توسعه حوزه علمی اصفهان متذکر می شود (ص ۱۱۰-۱۱۱))، اصفهان و بحرین در قرن دوازدهم، و بالاخره عتبات در قرن سیزدهم هجری. مؤمن همچنین خاطر نشان می سازد که از زمان آل بویه تا اواسط قرن ششم هجری/دوازدهم میلادی اکثر علمای شیعه ایرانی بودند. حال آن که از آن ببعد برای بیش از چهار قرن، یعنی تا سده آخر دوره صفوی، اکثریت علمای شیعه را اعراب تشکیل می دهند (ص ۸۹). از نکات جالب دیگری که دکتر مؤمن روی آنها تکیه می نماید، به تذکر دو نکته قناعت می شود: مؤمن پیشنهاد می کند که رشد شیعه اثنی عشری در بحرین، احساء و جبل عامل از زمان سلاجقه در این مناطق که قبلاً تحت نفوذ اسمعیلیان بوده اند شروع می شود. بعد از شکست خوردن اسمعیلیان انقلابی و فشار شدید سلاطین به آنها، سرنشینان این سرزمینها به مذهب اثنی عشری که فرقه معتدل شیعه بود گرویدند (ص ۹۰-۹۱). در مورد شاه اسمعیل صفوی مؤمن به تبلیغات او در ممالک عثمانی و سایر کشورهای اسلامی اشاره می کند و معتقد است مورخین توجه نکرده اند، به این که چقدر نزدیک بود شاه اسمعیل در بقیه جهان اسلامی نیز موفق شود (ص ۱۰۶). ضمناً بد نیست اضافه شود تکیه کلام مؤمن در مورد امامت در فصل هفتم قدری تنوع و تازگی دارد و توجه ما را به مقام فوق بشری ائمه در اعتقادات شیعه منعطف می نماید.

بدیهی است که کتابی پیشاهنگ و به این جامعیت بدون نقص و بدون اشتباهاتی در جزئیات نمی تواند باشد. مثلاً تعداد یاران حجر بن عدی که در سال ۵۱ هجری/۶۷۱ میلادی به دستور معاویه به قتل رسیدند از شش نفر (رقم صحیح؛ شخص هفتمی نیز به دستور زیاد بن ابی سفیان زنده بگور گردیده بود) (ص ۲۸) به سیزده نفر تبدیل می شود (ص ۶۳). تعداد علویان سوریه سهواً «چندین میلیون» نوشته شده است (ص ۵۸). شاه طاهر قزوینی که امام اسمعیلیان محمد شاهی بوده^۱ و در اوائل دوره صفویه از ایران به هند مهاجرت نموده، شیعه اثنی عشری قلمداد می شود (ص ۱۲۱). به پیروی از اشتباه مینورسکی و دیگران ملا محمد باقر مجلسی اولین ملاحی ایرانی شمرده می شود (ص ۱۴۱). متن کتاب نمی رساند که شاهرخ افشار تا زمان آغا محمد خان قاجار در خراسان

سلطنت می نموده^۲ (ص ۱۲۶). گو این که تکامل تدریجی قدرت روحانیون در فصل دهم خوب بررسی شده است، بحث تقلید (واجتهاد) بعد تاریخی ندارد (ص ۱۷۵ - ۱۷۶)، و نیز موضوع مرجعیت تقلید مطلق در دوره اخیر درست تحلیل نشده است. نویسنده اصرار دارد از بعد از شیخ مرتضی انصاری تا حد امکان یکی از مراجع را بعنوان مرجع تقلید کل و مطلق معرفی نماید، حال آن که حاشیه و گاهی متن خود او ضد آن را می رساند (ص ۳۳۱ - ۳۳۲، حاشیه ۲۲، ص ۲۴۷). (در واقع رهبری واحد روحانیت شیعه بعد از میرزای شیرازی فقط در زمان مرحوم آیت الله بروجردی بعد از جنگ دوم بین المللی تحقق یافت). در فصل ظهور مهدی بر اساس منابع متقدم یکمرتبه و بدون جهت از یک نویسنده معاصر بتفصیل (در حدود دو صفحه) نقل قول شده است (ص ۱۶۷ - ۱۶۸). بطور کلی می توان گفت نویسنده کتاب به مباحث امامت و مهدویت بیش از حد لزوم بتفصیل پرداخته و در عوض به فقه شیعه چنانچه باید و شاید توجه ننموده است. از این جزئیات که بگذریم امید است صاحب نظران در مطالعات اسلامی و ایرانی نظریات جالبی را که مؤمن ارائه می دهد یک بیک مورد تحقیق و مذاقه قرار دهند و نیز روش او را در طرح و حل مسائل در چهارچوب تاریخی و کلی سیر تکاملی شیعه در جهان اسلامی دنبال نمایند.

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

یادداشتها:

۱ - رجوع شود به صفحات ۱۱۳ - ۱۱۴ کتاب نگارنده:

The Shadow of God and the Hidden Imam, The University of Chicago Press, 1984.

۲ - رجوع شود به مقاله نگارنده:

"The Office of Mulla-bashi in Shī'ite Iran," *Studia Islamica*, LVII (1983).

حورا باوری

کلیدر

از محمود دولت آبادی

«نشرپارسی» تهران

چاپ سوم، تابستان ۱۳۶۳

دور ماندگی از ایران و افت و خیزهای زبان فارسی در سالهای اخیر نوشتن درباره